

RAZPRAVE

»URBAN SPRAWL«: POPAČENA SLIKA (SUB)URBANIZACIJE V SLOVENIJI?

AVTOR

Marjan Ravbar

Naziv: dr., mag., profesor geografije in zgodovine, znanstveni svetnik

Naslov: Geografski inštitut Antona Melika, ZRC SAZU, Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

E-pošta: marjan.ravbar@zrc-sazu.si

UDK: 911.37(497.4)

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

»Urban Sprawl«: popačena slika (sub)urbanizacije v Sloveniji?

Prispevek je usmerjen k razjasnitvi nekaterih največkrat uporabljenih sodobnih pojmov in kritičnim razmislekom o tematskem kompleksu, ki ga v enoten sistem povezujejo urbana rast ter geografske spremembe v oblikah rabe tal v vplivnih območjih mest. V razpravi se osredotočamo na učinke prostorske ekspanzije, ki jih s sabo prinašajo nove oblike urbanizacije. Razpršitev urbanega načina življenja in z njimi povezanih ekonomskih aktivnosti je ključnega pomena pri razumevanju sodobnih načinov poselitve.

KLJUČNE BESEDE

urbana geografija, poselitev, »urban prawl«, suburbanizacija, urbani management

ABSTRACT

»Urban Sprawl« – a distorted image of (sub)urbanization in Slovenia?

This paper attempts to clarify some of the most frequently used contemporary concepts and critical considerations of the thematic complex that in a unified system combines urban growth and geographical changes in the form of land use in urban areas of influence. In the discussion we focus on the effects of spatial expansion that bring with them new forms of urbanization. The dispersion of the urban lifestyle and its related economic activities are of key importance in understanding modern forms of settlement.

KEYWORDS

urban geography, settlement, »urban prawl«, suburbanization, urban management

1 Uvod

Tudi v Sloveniji tako kot v pretežnem delu Evrope že desetletja opazujemo nenehno povečevanje pozidanih površin na račun zmanjševanja deležev pri drugih (pretežno obdelovalnih) zemljiških kategorijah. Poselitveni razvoj je v prevladujoči meri povezan s spremenjenimi oblikami načina življenjskih navad med slovenskim prebivalstvom. Razraščanje poselitvenih površin je v poglavitni meri odsev naraščanja stopnje družbene blaginje in z njimi povezanih tehnološko-ekonomskih ter družbenih sprememb. Slovenija je poleg tega tako kot številne evropske države pred usodnimi demografskimi in strukturnimi spremembami, ki jih spremljata še socialna in gospodarska polarizacija. Kot posledica globalne konkurenčnosti na pomenu pridobivajo območja z ugodnimi lokacijskimi pogoji, kjer so napetosti med širjenjem urbanizacije in med že tako pičlimi obdelovalnimi površinami največje. Usmerjanje naselbinskega razvoja potemtakem ni povezano le s prostorsko (ekološkimi) instrumenti, marveč tudi z ekonomskimi in socialnimi kazalniki. Tudi investicije v naselbinski razvoj in pripadajočo infrastrukturo doslej še niso bile ustrezno ovrednotene.

Urbanizacijske težnje niso v sozvočju ne z nacionalnimi razvojnimi cilji (SPRS 2004 in SRS 2005) in ne s kazalniki gibanja prebivalstva, niti z ekonomsko rastjo, merjeno s pomočjo rasti BDP na prebivalca. Slovenija se s Strategijo prostorskega razvoja sicer zavzema za tako imenovani »navznoter« naravnan urbani razvoj, ki pa ga zaenkrat še ne spremljajo operacionalizirani projektni instrumenti. Na tem segmentu pridobivajo na pomenu različne implementacijske metodologije, povezane z urbanim managementom (marketingom) rabe tal.

(Ne)racionalna raba organizacije naselbinskega sistema v pokrajini je eden izmed ključnih kazalnikov za uravnotežen prostorski razvoj in osrednji problem urejanja prostora. Prizadevanja za dolgoročneje zmanjševanje pritiskov za pozidavanje različnih zemljiških kategorij segajo v Sloveniji že v začetek sedemdesetih let dvajsetega stoletja (Resolucijo o poglavitnih smotrih prostorskega razvoja SRS iz leta 1970). Prve zakonske podlage pa so nato povezane z varovanjem kmetijskih zemljišč iz začetka osemdesetih let (1982). Pozneje je bilo na državni ravni uveljavljenih še vrsta prostorskih dokumentov s ciljem vzpostavitve možnosti za racionalni in varčen poselitveni sistem (ki si po časovnem zaporedju sledijo: Zakon o urejanju prostora (1984), Dolgoročni plan Republike Slovenije (1986), Zakon o urejanju prostora ZUreP (2002), Strategija prostorskega razvoja Slovenije SPRS (2004) in Strategija razvoja Slovenije SRS (2005), ne upoštevajoč številnih sektorskih dokumentov).

Strokovna opozorila in prizadevanja za omejevanje naselbinskih pritiskov na obstoječo rabo površin način so dobila politično konotacijo tudi v nadnacionalnih okvirih ter svoje mesto na svetovnih konferencah Združenih narodov o človeških bivališčih (Habitat – Carigrad 1995) in na konferenci OZN za trajnostni razvoj v Johannesburgu leta 2002.

Razvoju naselbinskih struktur in sodobni preobrazbi njenih oblik kot eni izmed bistvenih sestavin prostorskih struktur v pokrajini se v osrednji geografski znanstveni periodiki, ki jo izdaja Zveza geografskih društev Slovenije posveča premalo pozornosti. Tudi zadnji pregledni Rebernikov (2004) prispevek bralca ne pušča neprizadetega, saj ga zaključuje z vrsto »retoričnih« vprašanj ter s pozivom o prevetritvi teoretskih in metodoloških pristopov pri preučevanju sodobnih oblik urbanizacije. Na nekatere izmed zastavljenih dilem bomo skozi kritični raziskovalni pogled in v okvirih razpoložljivega prostora poskusili tudi odgovoriti, hkrati pa tudi odpreti nove razsežnosti sodobnih oblik naseljevanja, kot izziv za nadaljevanje poglobljenih razprav o vlogi geografije pri usmerjanju poselitve.

2 Težnje v naselbinskem razvoju Slovenije

Zaključek industrializacije in pospešen prehod v postindustrijsko družbo s pomočjo informacijskih tehnologij ob prelomu stoletja nazorno označuje napredujoči razvoj (post)urbanih struktur na ravninskih območjih, usmerjen proti obmestjem, in na ta način nakazuje razvojno pot gospodarsko

in socialno razvijajočih se območij na temeljih ekonomskih strukturnih sprememb, zmanjševanje števila delovnih mest ter socialno-geografsko preobrazbo mest. V zadnjem desetletju (1991–2002) se je v Sloveniji število prebivalcev v mestih zmanjšalo v povprečju za 3 %, v obmestjih pa poraslo za 5 %. Razlog socialnogeografske preobrazbe urbaniziranih območij je manj odvisen od zmanjšane rodnoti prebivalstva, zato pa toliko bolj povezan s povečano selitveno mobilnostjo prebivalstva, saj večina slovenskih večjih mest v zadnjih petih letih ob prelomu stoletja izkazuje negativni selitveni saldo v skupni višini –17.141 prebivalcev (0,9 % od skupnega števila prebivalcev). Med njimi na opazovanem obdobju prednjačijo največja mesta: Ljubljana (–8024), Maribor (–3361), somestje obalnih mest (–2539), Jesenice (–1540), Celje (–1244), Ptuj (–991) ... Našteti primeri nazorno nakazujejo težnje razseljevanja mest proti močno urbaniziranim obmestjem. Podobne procese opazujemo tudi v razporeditvi delovnih mest, ki se postopoma prav tako razporejajo bolj enakomerno, saj ima vsaj eno delovno mesto že 4286 ali 70 % slovenskih naselij (Leta 1986 je bilo teh naselij le 2206 ali dobra tretjina, pred poldrugim desetletjem (1991) pa že 2902 ali skoraj polovica). To pomeni, da se je število naselij z najmanj enim delovnim mestom tudi v najmanjših, pretežno podeželskih naseljih v zadnjem desetletju povečalo za dve tretjini (Ravbar 2002). Poslej velja, da se zaradi tehnoloških sprememb in preobrazbe gospodarske in družbene strukture tudi v Sloveniji poslavljamo od demografske rasti v mestih in stopamo v obdobje »urbanega razvoja brez rasti«, ki jo v grobem označujeta prostorska širitev mestnih vplivov v obmestja, ki jo je mogoče označiti tudi kot naraščajočo stihijsko suburbanizacijo in notranja preobrazba mest, ali tudi kot spreminjanje dohodkovno ekstenzivnejših rab v dohodkovno intenzivnejše (Ravbar 2004).

Današnje stanje razvoja poselitvenih površin na podlagi tekočega zaznavanja ni ažurno in ga je mogoče oceniti le posredno s pomočjo statističnih podatkovnih baz (SURS). Tako je bilo v obdobju zadnje deкаде na prelomu stoletja ob stagnaciji števila prebivalstva zgrajenih 90.852 stanovanj, od tega po ocenah okoli tri četrtine v enodružinskih prostostojećih hiš na privatnih zemljiščih. Stanovanjska rast se povečuje pretežno na račun zmanjševanja povprečnega števila članov na gospodinjstvo, čigar število upada že pol stoletja. Od leta 1993, ko je na podlagi centroidov hiš možno natančneje opazovati daljinsko zaznavanje sprememb pozidanih površin pod stavbami, je možno bolj sistematično spremljanje. Odtlej se je njihov obseg do leta 2001 povečal za 2415 ha (ali v povprečju za 300 ha letno oziroma skoraj en hektar na dan). Pritiski na poselitvene površine se nazorno odlikavajo v zmanjševanju kmetijskih površin (preglednico 1). Nadpovprečne spremembe opazujemo zlasti na obrobjih mest, in to ne glede na njihovo velikost in položaj v hierarhični zasnovi urbanega omrežja, in prav tako na podeželju. Med regijami z nadpovprečno stopnjo naraščanja pozidanih površin izstopata zlasti Osrednja Slovenija in obalno območje. Z obstoječimi podatkovnimi bazami je moč analizirati tudi razmerja med različnimi podskupinami pozidanih zemljišč. Tako na primer površine naselij predstavljajo 71 %, medtem ko je preostalih 29 % površin zasedajo različni infrastrukturni objekti in naprave med katerimi prevladuje cestno omrežje.

*Preglednica 1: Razvoj nekaterih demografskih in poselitvenih površin v zadnjem desetletju v Sloveniji (SURS in GURS, *primerjalni podatki veljajo za obdobje med letoma 1994 in 2001).*

	1991	2002	indeks rasti
prebivalstvo	1.913.355	1.948.250	102 %
gospodinjstva	632.278	688.733	109 %
stanovanja	684.279	775.131	113 %
kmetijske površine v ha*	674.081	619.181	92 %
poseljene (pozidane) površine v ha*	43.867	46.282	106 %
povprečno število prebivalcev na gospodinjstvo	3,03	2,83	93 %
neto poselitvena gostota (pozidane površine v ha na prebivalca) *	229,30	237,60	104 %

Glede na to, da je zmanjševanje porabe površin za potrebe bivanja in drugih s človekovimi ekonomskimi aktivnostmi povezanih dejavnosti že dolgo eden izmed osrednjih političnih ciljev v večini evropskih držav, smo poskusili s primerjavo nekaterih temeljnih kazalnikov demografskega in naselbinskega razvoja prikazati, kako se uresničujejo cilji »trajnostnega naselbinskega razvoja«. Primerjava zajema tri države: Nemčijo, Švico in Slovenijo. Vse tri države so v skladu z vodilnimi načeli za trajnostni prostorski razvoj evropske celine (CEMAT 2003) sprejele svoje nacionalne strategije: Švica in Nemčija leta 2002. Švicarsko *Strategie Nachhaltige Entwicklung* je sprejel švicarski *Bunderrat*, nemško *Nationale Strategie für eine Nachhaltige Entwicklung* pa zvezna vlada. Slovenija je svojo Strategijo prostorskega razvoja dobila leta 2004.

Čeprav je primerjava med tremi državami zaradi naravnogeografskih in družbenih razlik na videz neskladna, kaže vendarle naselbinski razvoj v vseh treh državah številne vzporednice. Tudi razlogi za stanje so primerljivi: vedno manjša gospodinjstva, povečevanje števila stanovanjskih površin, povečevanje števila enodružinskih hiš, vedno večja dekoncentracija in disperzija naselbinskega razvoja z občutno rastjo individualnega prometa, izboljšana dostopnost do omrežij zaposlitvenih središč in podobno. V vseh treh državah je veliko število lokalnih skupnosti, ki imajo pri urejanju prostora velike pristojnosti in zaradi konkurence ter spodbujanja različnih vrst podjetništva z izvedbenimi prostorskimi dokumenti privabljajo in omogočajo širjenje gradbenih parcel za različne dejavnosti ... In prav zaradi takšnih razlogov je razpršenost pozidanosti v Nemčiji in Sloveniji, kljub neprimerljivosti glede velikosti, gostote in deleža poseljenih površin, tako rekoč identična, medtem ko je neto gostota v Švici bolj racionalna (preglednica 2).

Preglednica 2: Primerjava nekaterih temeljnih podatkov o poselitvenih površinah in številu prebivalcev v Nemčiji, Švici in Sloveniji (Statistisches Bundesamt Deutschland, Bundesamt für Statistik Schweiz in SURS, na temeljih različnih definicij in različnih časovnih zajemanj so podatki o poselitvenih površinah omejeno primerljivi).*

	Nemčija	Švica	Slovenija	razmerja D:CH:SLO
poselitvene in prometne površine (v km ²)	45.090	2.789	1.082	41,7:16,2:1
prebivalstvo (leta 2002)	82.424.609	7.450.867	1.948.250	42,3:11,1:1
površina (v km ²)	357.041	41.285	20.273	17,6:8,6:1
delež poseljenih površin	12,6	6,8	5,3	2,4:1,9:1
gostota prebivalstva (na km ²)	230,9	180,5	98,6	2,3:1,3:1
neto pozidane površine na prebivalca (v m ²)	546,0	397,0	555,0	0,9:1,4:1

3 Poimenovanje in geografski kontekst preobrazbe urbanizacije

Ker je razpršitev urbanega načina življenja in z njimi povezanih ekonomskih aktivnosti ključnega pomena pri razumevanju sodobnih načinov poselitve, je v prispevku težišče usmerjeno k razjasnitvi nekaterih največkrat uporabljenih sodobnih pojmov in kritičnim razmislekom o tematskem kompleksu, ki ga v enoten sistem povezujejo urbana rast ter geografske spremembe v oblikah rabe tal v vplivnih območjih mest. V razpravi se usmerjamo na učinke prostorske ekspanzije, ne pa na sodobne naselbinske oblike in strukturne ter funkcijske spremembe v njih, ki jih s sabo prinašajo nove oblike urbanizacije, kar je lahko predmet posebne razprave.

Navzven opazna preobrazba pokrajine in z njo povezane strukturne, funkcijske in fiziognomske spremembe so v največji meri povezane z razseljevanjem prebivalstva, ki ga pooseblja tudi nekontrolirana gradnja prostostojećih enodružinskih stanovanjskih hiš in razpršitvijo novo ustvarjenih delovnih

mest ter mrežnim povezovanjem proizvodnih in služnostnih dejavnosti med mestnimi središči in bližnjimi ali oddaljenejšimi obmestji zaradi konkurenčnosti in kooperacije mest kot posledice globalizacijskih procesov (Ravbar 2005). Ker gre že za dolgotrajnejše procese, ki so v nasprotju z želenimi in proklamiranimi družbenimi cilji, se hkrati pojavljajo tudi kritične diskusije o učinkovitosti instrumentov za preseganje obstoječih teženj v prostorskem razvoju.

Z bujnim razraščanjem in praviloma nekoordiniranim pozidavanjem obmestij so v literaturi (mišljeno je predvsem anglosaksonsko, germansko in frankofonsko govorno področje, čigar pojme je v pretežni meri prevzela tudi slovenska strokovna literatura) povezani številni pojmi. Pravzaprav gre za kar precejšnjo terminološko zmedo, saj gre v večini primerov za sinonime, ali pa se definicije različnih poimenovanj razlikujejo le v odtenkih. Najprej se je po letu 1920 v raziskavah ameriških mest uveljavila »suburbanizacija« (pojem ima korenine v latinskih besedah *sub urbe* in je tedaj označevalo gospodarsko območje, ki je sicer pripadalo mestu, čeprav se je nahajalo zunaj mestnega obzidja, je izpeljana iz angleške besede *suburb* in je bila prvotno sinonim za predmestje ali trabantsko naselbinsko območje), ko so se tedanja mesta širila predvsem vzdolž železniških prog. Večina takratnih analiz suburbanizacijskih procesov izhaja iz dihotomije med *suburbs of production* in *suburbs of consumption* nasproti kraju bivanja (Douglass 1925). Pozneje so mnogi raziskovalci na tej podlagi razvijali nove pojmovne klasifikacije na temeljih razmerij med območji bivanja in območji dela ter z njimi povezanim preoblikovanjem pokrajine na obrobju mest, praviloma zaradi neagrarnih človekovih aktivnosti. Na tem mestu bomo le opozorili na nekatere, najpogostejše uporabljene sinonime, na primer: *counterurbanisation* 'protiurbanizacija' ali tudi 'urbanizacija podeželja', *exurbia*, de(s)urbanizacija, *la banlieue immédiate* 'neposredno predmestje', periurbanizacija, pseudomestno območje, *rural urban fringe* 'ruralno-urbani kontinuum', rururbanizacija (tudi reurbanizacija), semiurbanizacija ali polurbanizacija, *Siedlungsbrei* 'kašasta poselitve', *slurbs*, *Stadt-Umland-Beziehungen* 'problematika odnosov med mesti in obmestji', *Zersiedlung* 'razseljevanje'.

Med naštetimi pojmi je bilo v strokovni literaturi doseženo načelno soglasje, da se s suburbaniziranimi območji najpogosteje označuje razvoj (širjenje) nastajajočih prehodnih območij, ki so posledica dinamičnih disperznih procesov, potekajočih iz gosto naseljenih mestnih središč proti podeželju. Pri statičnem razumevanju pojma pa je suburbanizacija pogosto tudi simbol za nered nasproti urbani urejenosti (Hesse, Kaltenbrunner 2005). Čeprav je zunanja podoba suburbaniziranih območij zelo raznolika, saj se razprostirajo od predmestij do čistih podeželskih območij, sta zanje vendarle značilna visoka rast prebivalstva ter velika podobnost v načinu življenja prebivalstvenih skupin tako v socialnem kot ekonomskem pogledu (Carter 1990). Posebej značilen je še specifičen življenjski slog tega prebivalstva, ki je identičen mestnemu načinu življenja ali vsaj njegov »modernejši ekvivalent« (Berry 1980). Večina avtorjev tudi soglaša, da pojav suburbanizacije razumemo kot prostorski izraz vseh socialnih sprememb v družbi. Vidne pojavne oblike teh sprememb se ne izražajo le v naraščanju ali širjenju območij s prostostoječimi, endružinskimi stavbami na obrobju mest, v preobrazbi agrarne pokrajine in tako imenovanem begu prebivalstva iz mest, temveč prav tako v spremembah strukture delovnih mest v mestih in na njihovem obrobju. Tega procesa doslej ni bilo mogoče nikjer po svetu niti preprečiti niti omiliti kljub planerskim prizadevanjem v različnih družbenih in socialnih okoljih in na različnih ravneh

Poleg predstavljenih pojmov zasledimo pred 2. svetovno vojno tudi termin *urban sprawl*, ki je v sodobnosti še vedno deležen številnih polemik. Prvič ga je leta 1937 uporabil Draper, ko je v svoji oceni neekonomskih in neestetskih sprememb v urbanih oblikah ameriških mest uporabil pridevnik *sprawling* (Wassmer 2002). Nato je pojem za nekaj desetletij stopil v pozabo. V zgodnejših razvojnih fazah širjenja urbanizacije, ko so prevladovala še enostavna pojmovna razumevanja urbane ekspanzije, so *sprawl* 'razpršitev' enačili zgolj z velikopoteznim širjenjem mestnih območij z razpršenimi objekti nižje gostote in s prostorsko ekspanzijo gradbenih površin oziroma s suburbanizacijo stanovanjskih območij in pozneje tudi delovnih mest. Takrat je bil pojem le njen adekvaten sinonim. V tej povezavi so nastali še nekateri manj poznani naselbinsko-morfološki pojmi, na primer: *scatter*, *leapfrogging*, *strip* ali *ribbon development*, ki še danes v anglosaksonski literaturi sprožajo strokovne razprave (Siedentop 2005). V devetdesetih letih so se v Severni Ameriki raziskave ponovno intenzivirale in *urban sprawl* je dobil nov zagon.

V tej povezavi veliko govora o razpadu mest kot fiziognomskih enot, ki se spreminjajo v *non-places*. Pojavile so se celo razlage, povezane s specifičnimi oblikami (med)regionalnih urbanih povezav, kot enakovrednem razumevanju za *sprawl*. V bistvu gre za potratno pozidavanje zemljišč v obmestjih. Povezano je z nekontrolirano (gradbeno) rastjo naselbinskih in ekonomskih aktivnosti iz mestnih območij proti podeželju, ki je rezultat suburbanizacije oziroma obsežnega priseljevanja. Po tem razumevanju je *urban sprawl* zgolj sopomenka za fizično razraščanje obmestij (kjer pozidane površine nižjih gostot, ki poleg stanovanj vključujejo še objekte za proizvodne in komercialne namene, rasejo hitreje od števila prebivalcev) in potemtakem preučuje le del sicer zelo kompleksnega procesa, povezanega v veliko bolj kompleksnim pojmom suburbanizacije. Pri suburbanizaciji gre za nepretrgan proces preobrazbe, kjer namesto kompaktnih poselitvenih struktur postopno nastaja razpršena poselitev. Nekateri avtorji v tem procesu vidijo celo nasprotno pot, kjer je *sprawl* le ena izmed časovno omejenih faz na poti k ponovni vzpostavitvi kompaktne naselbinske strukture mest (reurbaizacije), vendar na organizacijsko višjem nivoju (Peiser 2001). Razseljevanje je v veliki meri odsev zemljiške politike, ko lastniki zemljišč na podeželju prodajajo kmetijska in gozdna zemljišča najboljšemu ponudniku. Tudi lokalne skupnosti običajno s pripravljanjem izvedbenih prostorskih dokumentov dajejo prednost nekmetijski rabi površin pred varstvom in ohranjanjem podeželske pokrajine, bodisi za bivanje ali za ustvarjanje novih delovnih mest v nekmetijskih dejavnostih.

V zadnjih letih so se intenzivirala prizadevanja za kvantitativno vrednotenje pojava (Batty-Chin-Besussi 2002; Torrens-Alberti 2000; Lopez-Hynes 2003). Za prostorsko-geografski prikaz razpona kompleksnih razsežnosti pojava so na voljo razmeroma enostavni kazalniki vrednotenja katerih aplikacija temelji na informacijah, ki jih ponujajo geografski informacijski sistemi. Prvo skupino sestavljajo kazalniki, povezani z rastjo pozidanih površin. Po tem razumevanju je intenzivnost razseljevanja identična z intenzivnostjo porasta novih poselitvenih površin (Glaeser, Kahn 2003). Drugi se sklicujejo na zniževanje neto poselitvenih gostot v širših mestnih regijah. V tem primeru lahko govorimo o *sprawl*u, če se poselitvena območja oblikujejo živahnije od prebivalstvene rasti. Enako velja tudi pri negativni demografski rasti, vendar pozitivnem razvoju poselitvenih površin. Z metodološkega vidika pa je veliko zahtevnejše spremljanje *sprawl*a kot prostorske ekspanzije urbanizacijskih oblik poselitve na podeželje. Z geografskega aspekta je tovrstno prepletenost moč spremljati s pomočjo kazalnikov medsebojne povezanosti z osrednjim mestom, na primer z obsegom dnevne migracije delovne sile (Pumain 2003), ali pa tudi z zapletenimi koncepti vrednotenja strukturnih lastnosti, kot so na primer gradbene gostote, prostorska povezanost, gradienti gostote (prebivalstva ali poselitvenih površin), indeksi koncentracije, količniki lokacijske divergence in mešane rabe površin. Pri tem se je treba zavedati, da vseh lastnosti ne *sprawl*a in še manj suburbanizacije ni mogoče ovrednotiti z izborom in s kombinacijo še tako kompleksnih in raznovrstnih kazalnikov (Siedentop 2005).

V slovenski geografski literaturi *sprawl* še ni bil ustrezno preučen. Verjetno tudi zaradi svojstvene drobne naselbinske strukture, ki ima svoje vzroke v naravnih in historičnih razmerah. Pa tudi zato, ker velikopoteznega oblikovanja povsem novih obmestnih naselij tako rekoč ne poznamo. Pač pa se je doslej še najbolj uveljavil pojem suburbanizacija. Njeno utemeljevanje je na podlagi klasičnega razumevanja povezano s prostorskim širjenjem mest in mestnega načina življenja v že obstoječih obmestnih naselbinskih jedrih. Pri tem razlikujemo tri vidike dojemanja:

- fiziognomska suburbanizacija pomeni razpršitev naselbinskih oblik, razširitev urbanih oblik bivanja in spremembe v rabi tal,
- funkcionalna suburbanizacija je posledica dekoncentracijskih teženj mestnih funkcij (Lang 2000), pri tem se na podeželje sočasno s stanovanjskimi površinami razširjajo nove oblike urbane produkcije in oblikujejo se nova poslovna, komunikacijska in informacijska omrežja,
- socialna suburbanizacija: obmestje prevzema norme in vrednostne predstave mestnega prebivalstva kot tudi potrošniške navade in vedenjske oblike mestnih gospodinjstev.

Vzroki suburbanizacije so že dolgo povezani z ekonomskimi vzgibi urbane rasti, ki izvirajo iz trajno višjih cen in najemnin gradbenih zemljišč v mestnih središčih. Močno preseljevanje v obmestna,

zgoditvena območja je torej posledično povezano z nižjimi cenami nepremičnin. Pojav pogosto označujemo kot »beg iz mest« in tudi iz območij odseljevanja v širšem vplivnem območju mest, kar vodi v dekoncentracijo prebivalstva, proizvodnje, služnostnih dejavnosti, uprave in trgovine. Mobilnost prebivalstva je zaradi razmaha osebnega avtomobilskega prometa, ki jo dodatno podpira, v velikem porastu. Proces povzroča zmanjševanje pomena centralnosti v mestnih središčih in sočasno širjenje mestnih funkcij in trgovinskih dejavnosti proti obmestjem, kar pa iz drugega zornega kota pomeni razpršitev urbanega načina življenja (Ravbar 1992 in 1997).

Glede na razvojne stopnje in pojave geografske značilnosti običajno razlikujemo demografsko, industrijsko in terciarno suburbanizacijo. V zrejših fazah so meje med posameznimi tipi zaradi medsebojne prepletenosti običajno zabrisane.

Demografska suburbanizacija v razvojnem modelu disperzije mestnega razvoja predstavlja najzgodnejšo fazo in najprej pomeni intraregionalno dekoncentracijo prebivalstva. Pri skupnem naraščanju števila prebivalcev v zgostitvenih območjih mest mestna središča izgubljajo pomen na račun priseljevanja v obmestja na vedno večjih razdaljah. Poglavitni nosilci demografske suburbanizacije so praviloma mlade družine (do 40 let).

Dosedanje analize (Ravbar 2002) so pokazale, da demografski eksploziji in razpršitvi urbanizacije v obmestjih sledi industrijska suburbanizacija. Z geografskega vidika je pomembno, da razvoj delovnih mest v obmestjih zadnjem obdobju že poteka s podobno intenzivnostjo kot demografski razvoj, ki ga v Sloveniji spremljamo od konca devetdesetih let 20. stoletja. Rezultati opravljenih raziskav tudi nesporno nakazujejo težnje po metropolitanizaciji (ki v tem primeru pomeni razraščanje urbanizacije okoli večjega števila satelitskih mest na podeželje in hkratno zraščanje mestnih regij v veliko urbano aglomeracijo, ki je z osrednjim mestom tesno funkcionalno povezana) v osrednji Sloveniji ter v manjšem obsegu še na Dravskem polju, srednji Savinjsko-Šaleški in Spodnji Vipavski dolini in ob Obali.

V vsakem primeru gre za večdimenzionalno širjenje naselbinskega razvoja v obmestja: povečuje se gostota prebivalstva, poleg tega se z razvojem proizvodnih in služnostnih delovnih mest se intenzivira število (cirkulacija) dnevnih migrantov. Na širjenje suburbanizacije vplivajo številni dejavniki. Vse kaže, da ima pri tem odločujočo vlogo posodabljanje infrastrukturnega, predvsem cestnega omrežja. Zato ostaja sporno, ali je sploh možno preprečevanje in usmerjanje razseljevanja? Kritiki so celo mnenja, da sama suburbanizacija pospešuje nadaljnje razseljevanje in da smo pravzaprav v začaranem krogu. Pospeševanje na primer industrijskih (tehnoloških) parkov, nakupovalnih središč (bodisi na mestnem obrobju ali pa tudi v podeželskih območjih) ustvarja nova delovna mesta. To pa je hkrati že znamenje atraktivnosti določenega območja, ki suburbanizacijo samo še dodatno pospešuje.

4 Vloga geografije pri usmerjanju suburbanizacije

Ob razpravah o prihodnosti mest je kljub velikemu številu interpretacij prodrlo spoznanje, da oblikovanje mestnih regij, povezanih s suburbanizacijo, ni zgolj izraz trenutnih fizično-materialnih struktur in načina življenja, ampak gre dinamičen organizem, ki je v stalni preobrazbi. Razsežnosti širjenja so odvisne od ekonomskih, socialnih in drugih činiteljev. V vsakem primeru pa lahko govorimo o procesu prazepredite razvojnih vozlišč (prebivalstva in delovnih mest) iz mestnih območij proti podeželju, čigar delež v skupnem številu mestne regije se povečuje. Razlage o vzrokih dekoncentracijskih in disperzijskih procesov so različne. Splošno priznana ugotovitev je, da sodobni lokacijski faktorji podpirajo manj gosto pozidana naselbinska območja s privatno dostopnostjo do prostih površin v socialno homogeni soseščini in s kakovostno infrastrukturo (Senior 2004). Vzroki so prav gotovo v ugodnostih, ki jih ponujata množična motorizacija in državna usmeritev, ki s posodabljanjem cestnega omrežja omogoča, da povpraševalci novih stavbnih zemljišč iščejo možnosti zunaj ureditvenih območij mest. Kontraverzen je tudi vpliv planerskih služb na naselbinski razvoj zaradi njihove neučinkovitosti in nize stopnje dolgoročne usklajenosti namenske rabe na lokalnih ravneh (Nelson 1999).

Naraščajoče razseljevanje, potratna raba površin in povečana poraba energije niso združljivi s trajnostnim razvojem in izrabo naravnih virov. Geografija se je doslej aktivno odzivala na aktualne probleme predvsem z raziskovanjem pojavnih oblik in prikazom razvojnih dejavnikov, ki spodbujajo nove oblike urbanizacije. Ključna je tudi vloga v nakazovanju problemov in iskanju sodobnih metod in instrumentov pospeševanja atraktivnosti območij, pomembnih za bodoči naselbinski razvoj, ki jih spremljajo tudi nove pojmovne interpretacije kot na primer: urbani management (Ravbar 2005).

Uresničevanje urbanega managementa rabe tal se nanaša na vzpostavljanje funkcionalnega, trajnostnega in estetskega bivalnega prostora. Funkcionalnost se nanaša na ureditve, ki omogočajo gospodarski in socialni razvoj prebivalcev in družbene skupnosti, primerno gostoto zazidanosti ter infrastrukturno in komunalno opremljenost in ureditve, ki omogočajo zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb. Trajnost pomeni varčno ravnanje z naravnimi viri, kakor tudi zajezitev razpršene gradnje ter nekonfliktno in polifunkcionalno rabo površin. Estetsko bivalno okolje pomeni ureditve »po meri človeka«, preglednost in obvladljivost, ureditve v odnosu do naravnogeografskih razmer, topografije, lokalnega stavbarstva in funkciji poselitvenega sistema. Ti so: ponovna uporaba opuščenih površin, zgoščevanje, vzpostavljanje katastra »vrzeli« v zazidavi (posebej za stanovanjske površine), krmiljenje gradbenih širitiv s pomočjo zaostrenih urbanističnih kriterijev, vodenje »ekokontov« v okvirih poostrenih določil kot na primer »kompenzacija« za poseg na nepozidane površine. Urbani management rabe tal se običajno osredotoča na iskanje »vrzeli« za stanovanjsko gradnjo, ponovno uporabo »opuščenih« površin, preobrazbo obstoječih proizvodnih površin s poudarkom na medlokalnem sodelovanju in usposabljanje novih površin v navezavi na obstoječo (infrastrukturno in komunalno) opremo.

Sodobna mesta so vse bolj nehierarhično razporejena in raznovrstna. Zato ima za uravnavanje sistemske reorganizacije mestnih regij pri urbanem managementu največjo težo strategija mešane rabe površin, ki zagotavlja soobstoj dveh, interaktivnih usmeritev urejanja mest: zgoščevanje mestnih središč (mestna prenova in notranji razvoj) ob hkratnem zgoščevanju razpršene in suburbanizirane poselitvene strukture s sočasnim prometnim povezovanjem. Poglavitna naloga usmerjanja urbanizacije s pomočjo mešane rabe površin je predvsem v zavarovanju presledkov praznega oziroma odprtega prostora. Z zgostitvami naselbinske in dejavnostne strukture se povečuje učinkovitost in preglednost urbanega sistema. Mešana raba površin zagotavlja še specializacijo posameznih zaposlitvenih središč v prostorski delitvi funkcij glede na pričakovane sinergetske učinke. Zato je eden izmed pomembnejših sodobnih nastavkov za bolj uravnotežen naselbinski razvoj ker stremi k enakomernejšem prostorskem in socialno-ekonomskemu prepletanju med območji bivanja in dela. Usklajeno usmerjanje različnih dejavnosti na širšem območju mestnih regij lahko na ta način neposredno vpliva na racionalnejšo organizacijo prometnih tokov (= »oblikovanje območij kratkih poti«). Čim bolj raznovrstno je prostorsko prepletanje različnih ekonomskih in socialnih funkcij, tem krajše so dnevne poti zaposlenih in z njimi je povezan tudi življenjski slog tam prebivajočih prebivalcev.

5 Viri in literatura

- Batty, M., Chin, N., Besussi, E. 2002: Scatter. Sprawling Cities and Transport: from Evolution to Recondation. Work package 1: State of the Art Review of Urban Sprawl Impacts and Measurement Techniques. London.
- Berry, B. J. L. 1980: Urbanisation and counterurbanisation in the United States. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 451. Philadelphia.
- Carter, H. 1990: *Urban and Rural Settlements*. London.
- CEMAT 2003: Ljubljanska deklaracija o prostorski razsežnosti vzdržnega razvoja. 13. zasedanje ministrov odgovornih za regionalno planiranje. Ljubljana.
- Douglass, H. P. 1925: *The suburban Trend*. New York.
- Glaeser, E. L., Kahn, M. E. 2003: *Sprawl and Urban Growth*. Cambridge.

- Hesse, M., Kaltenbrunner, R. 2005: Zertbild »Zersiedlung« – Anmerkungen zum Gebrauch und zur Dekonstruktion eines Begriffs. DISP 160. Zürich.
- Lang, R. E. 2000: Office Sprawl: The evolving geography of Business. Washington.
- Lopez, R., Hynes, H. P. 2003: Sprawl in the 1990s: Measurement, Distribution and Trends. *Urban Affairs Review* 38-3.
- Nelson, A. C. 1999: Comparing States with and without Growth Management: Analysis Based on Indicator with Policy Implications. *Land Use Policy* 16.
- Peiser, R. 2001: Decomposing Urban Sprawl. *Town Planning Review* 72.
- Pumain, D., 2003: Urban Sprawl: Is there a French Case? *Urban Sprawl in Western Europe and the United States*. London.
- Ravbar, M. 1992: Suburbanizacija v Sloveniji – odnosi, strukture in težnje v njenem razvoju. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.
- Ravbar, M. 1997: Slovene Cities and Suburbs in Transformation. *Geografski zbornik* 37. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2002: Sodobne težnje v razvoju prebivalstva in delovnih mest – pot k sonaravnemu in decentraliziranemu usmerjanju poselitve v Sloveniji? *IB-revija* 36-1. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2004: Razpotja naselbinskega omrežja v sloveniji: težnje, razvojne dileme in možni scenariji. *IB revija* 37-4. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2005: Die Zukunft der slowenischen Städte im europäischen Städtewettbewerb – »Laissez-faire« oder aktives Handeln? *City competition: chances and risks of cooperation*. Bratislava.
- Ravbar, M. 2005: Regionalni management – izziv in preizkusni kamen za politiko regionalnega planiranja. *Dela* 24. Ljubljana.
- Rebernik, D. 2004: Sodobni urbanizacijski procesi: od suburbanizacije do reurbanizacije. *Geografski vestnik* 76-2. Ljubljana.
- Senior, M. L. 2004: Residential preferences versus sustainable cities. *Town Planning Review* 75-3.
- Siedentop, S. 2005: Urban Sprawl – verstehen, messen, steuern. DISP 160. Zürich.
- Statistični urad Republike Slovenije: http://www.stat.si/doc/vsebina/gis_podatki.doc
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije 2004: http://www.gov.si/upr/doc/SPRS_slo.pdf
- Strategija razvoja Slovenije 2005: <http://www.gov.si/umar/srs/StrategijarazvojaSlovenije.pdf>
- Torrens, P. M., Alberti, M. 2000: Measuring Sprawl. *CASA Paper* 27. London.
- Wassmer, R. W. 2002: Defining Excessive Decentralisation in Californial and Other Western States. *An Economists Perspective of Urban Sprawl, Part 1*. Sacramento.

6 Summary: »Urban Sprawl« – a distorted image of (sub)urbanization in Slovenia?

(translated by Wayne J. D. Tuttle)

For decades in Slovenia – as in most of Europe – we have observed a constant increase in built-up areas at the expense of the proportion of other land categories. The development of settlements is primarily linked to changes in the way of life of the Slovene population. The spreading of built-up areas is chiefly a reflection of the rise in the level of general welfare and the related technological, economic, and social changes. The end of industrialization and the rapid transition to a postindustrial society at the end of the century is clearly marked by the increased development of (post)urban structures on flatlands directed towards the outskirts of cities, thus indicating the development of economically and socially developing areas on the basis of economic structural change, a decrease in the number of work places, and the sociogeographical transformation of cities. From now on it is clear that in Slovenia we are saying farewell to demographic growth in the cities and entering an era of »urban development without growth«, which is roughly defined by the spatial expansion of urban influences to the outskirts of cities and the internal transformation of cities.

In Slovene geographical literature, the term »urban sprawl« has not yet been properly examined. However, the concept of »suburbanization« has become most prevalent. On the grounds of classic understanding its establishment is connected to the spatial expansion of cities and the urban way of life. Here we distinguish three views of its perception: (1) physiognomic suburbanization means the dispersion of forms of settlement, the spread of urban forms of housing, and changes in land use, (2) functional suburbanization is a consequence of deconcentrating trends of urban functions. Here new forms of urban production are spreading to rural areas together with residential areas, and new business, communication, and information networks are being formed, and (3) social urbanization. The outskirts of cities are adopting the norms and values of the urban population as well as their consumer habits and the behavioural patterns of urban households.

The reasons for suburbanization are linked to economic motivators of urban growth that have their source in the constantly higher prices of building land in the cities. The strong migration to the outskirts of cities is consequently linked to the lower prices of real estate. This phenomenon is often described as the »flight from the city« and from other areas of emigration in the broader area of urban influence, which leads to the deconcentration of population, production, service activities, administration, and commerce. The mobility of the population is increasing greatly because it is additionally supported by the rise in the use of private automobiles. The process is causing a decrease in the importance of centrality in city centers and a simultaneous spread of urban functions toward the outskirts of cities, which means the dispersion of the urban lifestyle.